

СТРІЙ

№3, 2021

дослідження з історії одягу





Стрій – науково-популярний журнал присвячений дослідженням з історії одягу. Журнал розміщує наукові та науково-популярні матеріали з історії одягу та уніформології, дослідження текстилю й аксесуарів цивільного та військового костюму, фалеристики та вексилології. Чільне місце у журналі посідають статті присвячені проблемам практичної реконструкції як окремих предметів та технологій, так і цілісних комплексів одягу та спорядження.

Журнал виходить один раз на рік та розповсюджується в електронному вигляді безкоштовно.

Історичний стрій

Олексій Александров, Олександр Лісниченко, Володимир Прокопенко
Однострій та спорядження козаків-пластунів другої половини XIX – початку XX ст.
Частина 1 – Башлик3

Сергій Шаменков
Особливості спорядження давньоримських прапорноносців I–II ст. н.е.17

Сергій Шаменков
Одяг та спорядження королівських мушкетерів роти «Mousquetaires de la maison militaire du roi de France» періоду правління короля Людовика XIII. Частина 1.31

Сергій Шаменков
Герої повісті Тарас Бульба в контексті історичного строю епохи49

Графічна реконструкція

Сергій Шаменков
Портрет-реконструкція Остафія Дашкевича ..72

Спорядження

Всеволод Буравченко
Кишеньковий сонячний годинник Єжи Осолінського зі Львівського історичного музею – досвід відтворення і використання73

Володимир Прокопенко
Про один метод застібання сумочок та лядунок XVII–XVIII ст.91

ISSN 2706-7203 (друкована версія), **ISSN 2706-7211** (електронна версія)

Редакційна колегія

Прокопенко В.М., к.х.н. (Київ)
Адаменко Д.В. (Київ)
Папакін А.Г., к.і.н. (Київ)
Сичевський С.В. (Київ)
Тоїчкін Д.В., к.і.н. (Київ)
Шаменков С.І. (Одеса)
Щибря В.В., к.і.н. (Київ)

Над випуском працювали

Головний редактор –
Прокопенко В.М.
Редактор – *Папакін А.Г.*
Технічний редактор та
дизайн – *Безобчук О.В.*
Перекладач –
Лісниченко О.І.

Зареєстровано Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 23861-13701 Р від 19.04.2019

Адреса: Україна, 03058, а/с 9,
Прокопенко Володимир Михайлович
Сайт: <http://striy.org.ua/>
E-mail: email@striy.org.ua

Малюнок на обкладинці:

мушкетер «Maison du Roi».
Малюнок Сергія Шаменкова.

Надруковано у видавничому домі «Гельветика», м. Херсон, вул. Паравозна, 46-а.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК №6244 від 04.10.2018 р. Наклад: 100 прим.

Сергій Шаменков

Одяг та спорядження королівських мушкетерів роти «Mousquetaires de la maison militaire du roi de France» періоду правління короля Людовика XIII. Частина 1.

Ключові слова: *королівські мушкетери, плащ-casaque, одяг, озброєння, XVII ст.*

На підставі комплексу письмових і зображувальних джерел досліджено питання зовнішнього вигляду мушкетерів роти «Maison du Roi» 20–30-х рр. XVII ст. Розглянуто розвиток та зовнішній вигляд найбільш відомого предмету гардеробу мушкетерів – плаща «casaque», інших елементів вбрання та озброєння мушкетерів. На основі представлених матеріалів було створено графічні реконструкції зовнішнього вигляду королівських мушкетерів 20–30-х рр. XVII ст.

Serhii Shamenkov

Clothing and equipment of the royal musketeers of the Company “Mousquetaires de la maison militaire du roi de France”, period of the reign of King Louis XIII. Part 1

Keywords: *royal musketeers, casaque cloak, clothing, weapons, 16th century.*

Based on a set of written and pictorial sources, the question of the appearance of the musketeers of the Company Maison du Roi in 1620s-1630s is researched. The development and appearance of the most famous item of the musketeers' clothing – the “casaque” cloak, other elements of clothing and weapons of the musketeers are reviewed. On the basis of the materials presented, graphic reconstructions of the appearance of the royal musketeers in 1620s – 1630s were created.

Шаменков Сергій Ігорович

Уніформолог, дослідник історії костюму, художник-ілюстратор.

Shamenkov Serhii

Uniformologist, researcher of the costume history, artist/illustrator.

e-mail: rogala@striy.org.ua

«Три мушкетери» – хто не чув про них, хто не читав, не грав у мушкетерів у дитинстві? Ймовірно, це один з найвідоміших образів, що прийшов до нас з романів Александра Дюма. Блакитний плащ із хрестом, капелюх і шпага – хто не був захопленим цим образом? Але, як відомо, реальний д'Артаньян жив і служив у роті мушкетерів у більш пізній період, і служив Кардиналу, а сама історія подана в романі в сильно зміненому, подекуди у спотвореному вигляді. Але що залишається незмінним, так це події, що лягли в основу роману. Це тема змов, історія з підвісками королеви, яка відбувалася у 1625 р., про що детально та зі смаком описано в статті Є. Глаголевої (Глаголева 78-87), та облога Ла-Рошелі, що закінчилася в 1629 р. капітуляцією міста. Дійові особи роману – мушкетери – переставлені так, як було зручно автору. Але уявімо, що вони дійсно існували у 1626–1629 рр., та далі у 1630-ті рр. та дійсно взяли участь у реальних подіях. Як би вони виглядали та в що були б одягнуті?

Численні ілюстрації до роману, і такі ж численні екранізації не претендують на історичну достовірність у силу свого жанру. Костюми в них представлені досить умовно, хіба що за винятком найбільш достовірних ілюстрацій авторства відомого французького фахівця з історії костюма, Моріса Лелуара. Гадаю, шанувальникам військової історії, а можливо і тим, хто знайомий із творчістю А. Дюма, було б цікаво дізнатися, як насправді виглядали речі королівських мушкетерів часу дії роману, в часи Людовика XIII? На частину з цих питань ми відповімо в даній статті.

На жаль, велика кількість документів, пов'язаних з гвардійцями роти «Maison du Roi» загинули під час двох революцій та війн, тому ми використовуємо ті писемні згадки очевидців та гравюри сучасних подіям митців, що збереглися.

Рота мушкетер «Maison du Roi» була заснована в 1622 р. і квартирувала в Парижі, поблизу Лувра. При своєму формуванні рота налічувала 100 рядових мушкетерів, 1 капітана, 2 лейтенантів і 4 корнетів, а її загальна кількість доходила до 130 осіб (Danjou 432). Першим її командиром був капітан де Монтале (M. de Montalet). Капітаном роти вважався сам король, а з 1634 р. фактично командував ротою капітан-лейтенант Жан-Арман де Пейре, граф де Тревіль (Jean-Armand du Peyrer, le comte de Tréville).

Мушкетери «Maison du Roi» зараховувалися до «гвардії за межами Лувру». Мушкетери повинні були супроводжувати короля, пересуваючись верхи по двоє попереду іншої охорони (Jaurgain 4), також вони супроводжували короля в військових кампаніях, у яких він брав участь.

Іконографічних джерел, де були б показані мушкетери «Maison du Roi» періоду правління Людовика XIII, збереглося вкрай мало. Фактично відомо кілька зображень гвардійців і мушкетерів другої половини 20-х рр., трохи краще йдуть справи з 30–40-ми рр. XVII ст. Одними з найважливіших зображувальних артефактів епохи є живописні панелі в будинку Кардинала, які зображують події військових компаній короля та Рішельє у 1620–1630 рр. На цих панелях є зображення різних підрозділів, у тому числі королівських мушкетерів і мушкетерів гвардії Кардинала. Панелі були створені за життя Кардинала в 1630-х рр., і зображають ряд цікавих особливостей в одязі та спорядженні. Доповнюють іконографічний ряд гравюри кількох відомих митців того часу, в тому числі і початку 1640-х рр. за авторством Стефано делла Белли (Stefano della Bella) та малюнки до кількох мап.

Плащ «Casaque»

Найбільш упізнаваний та оспіваний предмет гардеробу мушкетерів «Maison du Roi» – це звісно плащ, з якого і слід почати. Шевальє Песігюр (Jacques de Chastenet, Seigneur de Puysegur) у своїй книзі згадує про створення підрозділу мушкетер наприкінці 1622 р., і про те, що вони носили плащ «а-ля козак»: «*quelle me força de prendre une casaque de Mousquetaire*» (Chastenet 35). Але в мемуарах не сказано буквально, з якого часу та якої конструкції був той плащ. Скоріше за все, в даному випадку мається на увазі котта – продовження еволюції середньовічних королівських «*Cotte d'Armes*». Цілком можливо, що на ранньому етапі створення мушкетери носили не лише плащі, а й котти, схожі на аналогічний одяг інших гвардійських підрозділів «Будинку короля» того часу. Котти не мали довгих сегментів на руках, а рукави були короткими. На такий фасон одягу натякає полотно другої половини 1620-х рр., яке приписують митцям із так званого «кола Вранкса», що зображує полювання короля Людовика XIII («*Louis XIII à la chasse*»). Тут ми спостерігаємо двох вершників, що супроводжують короля,



а



б

Мал. 1. (а) – Картина Клода Лоррена «Le Pas de Suse forcé par Louis XIII», 1629 р.;
(б) – фрагмент панелі в будинку Кардинала «Prise de Privas, 28 mai 1629».



а



б



в



г

- Мал. 2.** (а) – Гравюра Абрахама Босса «Les Forces de la France souz le Regne du Tres-crestien & tres victorieux Monarque Louis le Juste», 1627 p. (© National Galleries of Scotland);
 (б) – гравюра Абрахама Босса «Облога Корбі 1636 року» (© Royal Collection Trust);
 (в) – гравюра Ніколя Кошена «Plan de la ville et chasteau de Vappaume au comté d'Artois, assiégé par l'armée du Roy très chrestien Louys XIII», 1641 p. (© Gallica);
 (г) – гравюра «Plan de la ville de Lens en Artois assiégée par l'armée du Roy très chrétien Louis XIII» 1640-і роки (© Gallica).

одягнених у сині котти з білими хрестами. Можливо, тут ми бачимо спеціальний варіант верхнього одягу для полювання, але не виключено, що в перші роки після створення роти мушкетерів вони носили саме такий варіант котт. З більш пізніх описів нам відомо, що в подальшому варіанти фасонів плащів різнилися, як і матеріали, з яких вони виготовлялися. Так само сині плащі, але без подробиць, фігурують на полотні 1629 р. авторства Клода Лоррена (Claude Le Lorrain) «Le Pas de Suse forcé par Louis XIII» (Мал. 1, а) («Le pas de Suse»). На полотні показані сурмачі, а на задньому плані – фігури в синіх плащах. На ряді полотен і гравюр, на яких показана гвардія, у тому місці, де згідно з родом служби повинні бути присутніми мушкетери, ми власне плащів і не бачимо; можливо, вони носилися далеко не кожного разу. Так, на полотні, що зображує Людовика XIII під час облоги Прива «Prise de Privas, 28 mai 1629» (Мал. 1, б) (Thion 15; «Prise de Privas»; «Ardèche»), на гвардійцях, які супроводжують короля, ми не бачимо жодного мушкетерського плаща. Хронологічно одні з перших плащі «casaque», можливо, саме у мушкетерів короля, показані на гравюрі 1627 р. за авторством Абрахама Босса (Abraham Bosse) «Les Forces de la France soubz le Regne du Tres-crestien & tres victorieux Monarque Louis le Juste» (Мал. 2, а) («Les Forces de la France»). Гравюра показує парад королівських військ за участю самого Короля та Герцога Орлеанського на першому плані. На вершниках уже видно плащі з хрестами, але вони показані на тлі та досить умовно.

Від тих примітивно прямокутних конструкцій, що зображені в кінострічках та на різних ілюстраціях до роману «Три мушкетери», реальні плащі мушкетерів відрізнялися рядом конструктивних особливостей та декором. Багато сучасних художників зображують плащі мушкетерів в утрованій, спрощеній формі за сформованими кліше, не задаючись питанням про особливості їхньої конструкції та декору. Судячи з відомих нам гравюр, можна припустити, що станом на 1627 р. фасон плаща «casaque» цілком склався. Він складався з чотирьох деталей-сегментів трапецієподібної форми: двох великих, що формували передню і задню частину, а також двох інших, що закривали руки. Зверху на горловині та по нижній частині спереду плащ міг мати невеликі розрізи. По краях сегментів могли

нашиватися гудзики та пробиватися петлі. Такі плащі можна було носити у різний спосіб – застібнутими і розстібнутими.

По краях та розрізах плащ прикрашали срібним галуном, а на сегментах нашивали хрести, які, ймовірно, ведуть своє походження від білих хрестів, які ставили французькі солдати на своїх коттах ще з часів короля Карла VI. Мушкетерські плащі часів Людовика XIII, в той період, коли їхнім капітаном був де Тревіль, описані так: «*ont tous la casaque bleue avec la croix d'argent; leur capitaine est monsieur de Tréville*» (Danjou 432). Також у джерелах згадується матеріал, з якого виготовляли плащі мушкетерів часів Людовика XIII: «*drap bleu*» (блакитне сукно-драп) і срібні хрести: «*casaque bleue avec la croix d'argent*» (Jaurgain 4). Де Тревіль став капітаном мушкетерів у 1634 р., тож цей опис плаща також можна датувати так само, ширше – початком 30-х рр. XVII ст. Ймовірно, у мушкетера було кілька плащів для різних потреб та варіантів служби, один з варіантів описаний більш детально: «*moire bleue, doublée de rouge, brodée de 4 croix fleur de lysées en velours blanc d'un dessin magnifique et agrémentée d'or et d'argent*» (Martin 13). З цього тексту випливає, що блакитна тканина – це муар із шовку з характерним малюнком фактури, з хвилеподібними переливами тканини. В якості підкладки вказана червона тканина, хрести з ліліями з білого велюру, прикрашені золотом і сріблом. Можливо, кант по краях плаща, який присутній на численних зображеннях, також був з того ж білого велюру або металізованого галуна. Климент Боссон (Clément Bosson), описуючи плащ мушкетерів часів Людовика XIII, наголошує на тому, що він був короткий, доходив до крупа коня, розширився донизу, мов пелерина, та мав чотири білі хрести: «*la casaque bleue, fort courte, puisqu'elle s'arrête sur la croupe du cheval; c'est une sorte de pèlerine, à larges manches ouvertes, sur laquelle ressortent quatre croix blanches: une de chaque côté, une devant, une derrière*» (Bosson 10, 11). Треба звернути увагу на те, що білі хрести згадані без флам, що виходять з їхніх кутів.

У пізнішому за часом джерелі «Journal d'un voyage à Parisen 1657–1658» плащ мушкетерів описаний вже наступним чином: «*casaque bleue avec de grandes croix d'argent à flammes d'or qui finissent en fleur de lis. Sur toute la casaque il y a un grand galon d'argent*» (Villers 54) – синій плащ «casaque» з великими срібними хрестами, що



Мал. 3. (а) – Мушкетер з панелі в будинку Рішельє «Siège de La Rochelle» (промальовка автора);
 (б) – мушкетер з панелі в будинку Рішельє «Réduction de Nîmes, 4 juillet 1629» (промальовка автора);
 (в) – гравюра Абрахама Босса «Облога Корбі 1636 року».

закінчуються квіткою лілії, полум'я з золота. На всіх плащах «*casaque*» по краю є велика срібна тасьма. У тексті акцентують увагу на великих хрестах і полум'ї з золота по кутах, але, судячи з зображень, у різні періоди вони бували різних видів. Як бачимо, в описах декору плащів знов відсутній такий елемент декору, як червоні язички полум'я – флами. Флам не видно на картині «Réduction de Nîmes, 4 juillet 1629» (Мал. 3, б) («Réduction de Nîmes»). Вперше флами, вочевидь срібні або білі велюрові, показані на живописній панелі з будинку Рішельє «Siège de La Rochelle» (Мал. 3, а) («Siège de La Rochelle»), яку, вірогідно, виконали на початку 30-х рр. XVII ст. На гравюрі «Облога Корбі 1636 року» авторства, ймовірно, Абрахама Босса (Мал. 2, б) («Map of the siege of Corbie»), у мушкетерів на плащах показано всього по одній хвилястій фламі, яка виходить з чотирьох кутів хреста. Так само по одній фламі показано на іншій гравюрі на тему тієї ж облоги (Мал. 3, в) (Chartrand 18; «Louis XIII (1601-1643)»). На малюнку «tre figure di moschettieri, due in piedi in duello» авторства Стефано делла Беллі, із зібрання галереї Уфіцци (Galleria degli Uffizi), на плащі мушкетера є хрести, але флами знову не показані (Мал. 4, б) («tre figure di moschettieri»).

Три язички полум'я з'являються тільки на черно-білих малюнках С. делла Беллі, які датуються початком 40-х рр. XVII ст. (Мал. 4, а) («Two muskateers with drums»). Можливо, вони були вже золотими шитими, подібно до описаних вище, або, як варіант, білими з велюру чи срібними. Мушкетера в плащі з невеликими хрестами, з кутів якого виходить по одній фламі, показано на гравюрі 1641 р. роботи Ніколя Кошена (Nicolas Cochin) «Plan de la ville et chasteau de Bappaume au comté d'Artois, assiégé par l'armée du Roy très chrestien Louys XIII» (Мал. 2, в) («Plan de la ville et chasteau de Bappaume»). Невеликі хрести на плащах також показані на кількох гравюрах початку 1640-х рр., зокрема на гравюрі «Plan de la ville de Lens en Artois assiégée par l'armée du Roy très chrétien Louis XIII» (Мал. 2, г) («Plan de la ville de Lens»).

Виходячи з наведених вище джерел, можна дійти висновку, що на мушкетерських плащах другої половини 20-х рр. XVII ст. були лише хрести з ліліями, без однієї чи трьох флам, а самі хрести не мали сталої форми. Вперше до хрестів додано білі велюрові флами, вочевидь, наприкінці 1620-х рр., можливо навіть на передодні осади Ла-Рошелі. Такі білі велюрові чи



а



б



в

Мал. 4. (а) – Малюнок Стефано делла Белли «Two muskateers with drums on horseback following a procession to the right», 1642–1645-і роки (© The Metropolitan Museum of Art);

(б) – малюнок Стефано делла Белли «tre figure di moschetti, due in piedi in duello» (© Galleria degli Uffizi);

(в) – мушкетер кінця 1630-х – початку 1640-х рр. (малюнок автора).

срібні флами ми бачимо на плащах мушкетерів на живописній панелі з будинку Рішельє «Siège de La Rochelle» («Siège de La Rochelle»), намальованої на початку 1630-х рр. Але не виключено,

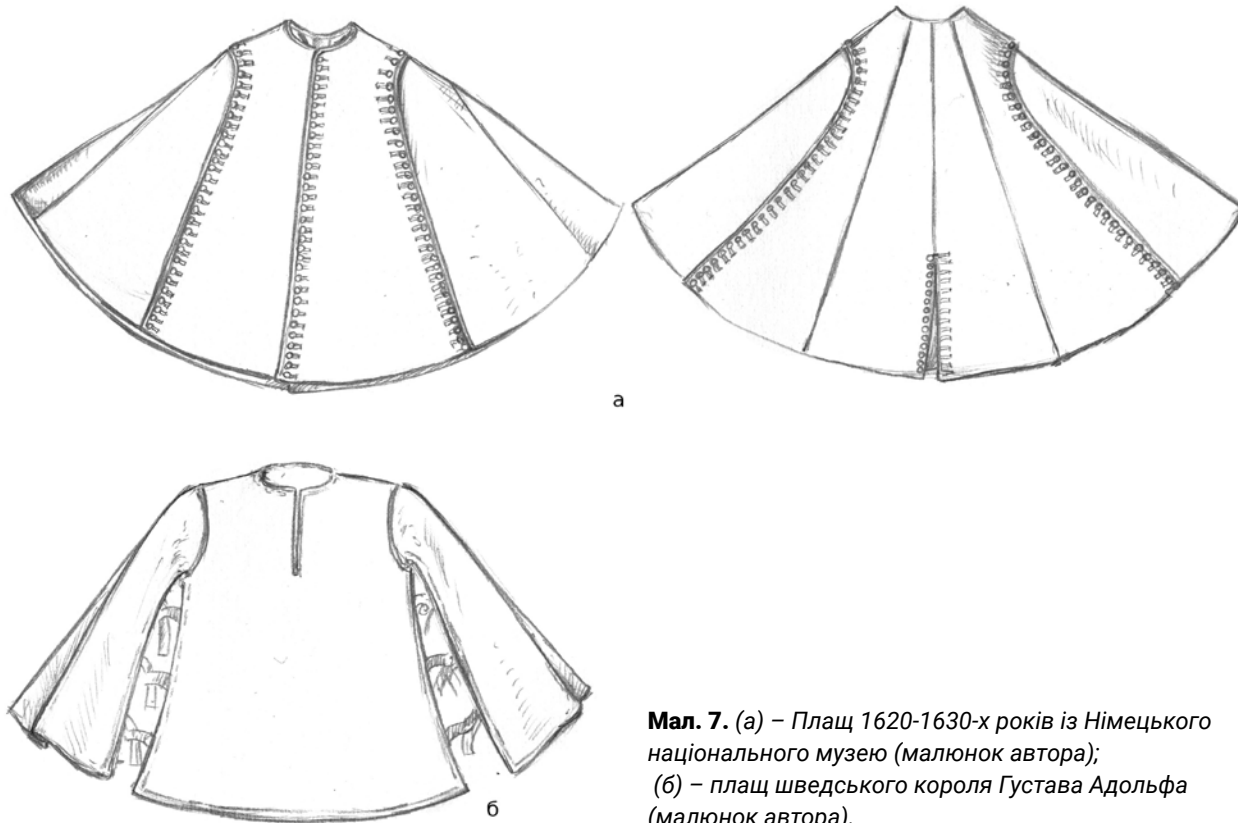
що такі флами намальовали тому, що вони вже були на плащах на час осади Ла-Рошелі у 1628 р. Такі флами, що виходять з кутів хрестів, почали зображувати з початку 1630-х рр., по одній, а



Мал. 5. Мушкетер зі слугою, 1627-1630-і роки (малюнок автора).



Мал. 6. Мушкетер, 1628-1630-і роки (малюнок автора).



Мал. 7. (а) – Плащ 1620-1630-х років із Німецького національного музею (малюнок автора);
(б) – плащ шведського короля Густава Адольфа (малюнок автора).

потім по три флами. З початку 1640-х рр., вже під кінець правління Людовика XIII, стали зображувати виключно по три флами, які могли бути срібними, білими велюровими або золотими (Мал. 4, в). Флами в червоному кольорі використовувалися пізніше, під час відтворення підрозділу мушкетерів і поділу на дві роти за часів Людовика XIV. Червоні флами розташовувалися в кутах хрестів у першій роті, а в другій роті використовувалися жовті флами (Boullier 100).

На низці зображень видно гудзики, на які могли застігатися секції плаща. Вони могли утворювати як суцільну дзвоноподібну конструкцію, так і застігатися на боках та рукавах, формуючи таким чином куртку. У тих випадках, коли гвардійські мушкетери показані на гравюрах, добре видно, що, в залежності від часу створення гравюр, плащі мають різний крій та силует. На одних ліній плеча показана високо, сегменти на рукавах розширюються донизу, а на інших показані більш прямокутні лопаті і занижена ліній плеча, що настановує на думку про те, що використовувалися різні варіанти крою такого типу плащів. Можливо, в другій половині 20-х – на початку 30-х рр. деталі плаща мали більш прямокутну форму, дещо розширюючись донизу, а з другої

половини 30-х рр. XVII ст. геометрія сегментів плащів змінилася, і вони отримали виражену трапецієподібну чи дзвоноподібну форму. Так, більш прямокутний крій деталей і низьку ліній плеча показує зображення загону королівських мушкетерів на карті облоги Корбі в 1636 р. «Plan au vray de la ville et siège de Corbie. 1637» (Мал. 2, б) («Map of the siege of Corbie»). На іншій гравюрі, присвяченій тим само подіям, показані плащі з завищеною ліній плеча, застібнуті на гудзики, з дзвоноподібним силуетом («Louis XIII (1601-1643)»), що нагадує силует плаща з німецького Національного музею («Umhang (T549)»). На гравюрах Стефано делла Белли показані мушкетери кінця 30-х – початку 40-х рр. XVII ст. (Мал. 4, а) («Two muskateers with drums»). Добре видно, як бічні сегменти розширюються донизу, так само як розширюються донизу передня і задня частини плаща. Крім того, посередині спинки плаща знизу видно розріз-шлицю.

Можливо, під час військових дій носився плащ із більш щільної тканини – сукна, такого типу як плащ драбантів шведського короля Густава Адольфа (Мал. 7, б; 8, а) (Aner 76; «Flax gult kläde»), плащ 1620–1630-х рр. із Німецького національного музею (Germanische Nationalmuseum,



Мал. 8. (а) – Плащ драбанта короля Густава Адольфа (© Livrustkammaren);
(б) – плащ Ернста Казимира, 1632 р. (© Rijksmuseum).

GNM) в Нюрнберзі (Мал. 7, а) («Umhang (T549)»), або плащ Ернста Казимира, в якому він був у день смерті під час облоги Рурмонду в 1632 р. (Мал. 8, б) («Ruitermantel van Ernst Casimir I»). Судячи з історичних джерел та зображень епохи, поверх плаща нічого більш не одягали: ані портупей, ані перев'язів з ладунками, що не дивно, адже плащ був розшитий шовком та галунами.

Музики роти мушкетерів «Maison du Roi» представлені добошами та сурмачами. На сурмахах були підвішені розшиті ліліями сині завіси (Mersenne 267). Разом з ротою музики брали участь у бойових діях (Boullier 93), що видно за живописом і гравюрами. Добоші та сурмачі «Maison du Roi», вочевидь, до середини 1630-х рр. носили такі само плащі, як і мушкетери, але в другій половині 1630-х рр. вже змінили їх на дещо інший варіант верхнього одягу. Це було блакитне «*manteau*» за типом того, яке носили музиканти кавалерійських полків європейських армій: з довгими вузькими декоративними рукавами та пришитими на плечах «крильцями». Загалом «*manteau*» за кроєм схоже

на лакейські куртки, але довгі, з такими само декоративними рукавами, але довшими. На гравюрі «Облога Корбі 1636 року» («Map of the siege of Corbie») і на інших полотнах галунів не показано, але на малюнку Стефано делла Белли початку 1640-х рр. «*manteau*» по швах і знизу все обшите галуном (Мал. 4, а) («Two muskateers with drums»). Галун ішов у три ряди по низу полчок і спинки, а також ззаду на спинці вздовж розрізу. Спереду і ззаду також нашивалися хрести. Ймовірно, весь декор і хрести виготовлялися з тих само матеріалів, що і плащі мушкетерів.

Інше вбрання мушкетерів

Мушкетер отримував від короля лише плащ (плащі), але всі інші предмети гардероба купувалися і декорувалися ним самим згідно зі смаками і модними тенденціями. У той час, так само, як і зараз, існували модні тенденції в одязі з додаванням регіональних мод. У період правління Людовика існували такі поняття як іспанська, німецька та французька мода. При деяких загальних тенденціях, судячи з полотен і гравюр епохи,



Мал. 9. Гравюра «*Vue de La Rochelle*», 1628-1629 pp. (© Gallica).

регіональні відмінності в деталях костюму цілком простежуються.

Одяг та силует початку – середини 1620-х рр. відрізняється від одягу і силуету кінця 1620-х, відповідно те само відбувається і в 1630-х рр. і надалі. Тому, реконструюючи зовнішній вигляд мушкетерів «*Maison du Roi*» різних періодів існування цього підрозділу, слід пам'ятати про ці деталі та відмінності. Капелюхи, згідно з зображеннями, мали різні розміри полів: у 1620-х рр. вони були невеликими, потім вони збільшуються, а під кінець 1630-х рр. знову зменшуються. Пір'я на капелюхах зображується білим, червоним та синім. На гравюрі Жака Калло (Jacques Callot) «*Le parterre de Nancy*» 1625 р. («*Le Parterre de Nancy*»), а також на низці інших гравюр цього ж автора, що датуються 1620–1623 рр.¹, чітко простежується відповідний цьому часу силует. Те само фіксують і гравюри Абрахама Босса, які показують зміни в силуеті й одязі другої половини 20-х – початку 30-х рр. XVII ст. (Мал. 10, б-д; 11) («*A gentleman with his head*»; «*A gentleman walking forward*»; «*A Soldier on Duty*»; «*Frontispiece to Les Gardes*»; «*A Frenchman*»; «*Port, habit et marcher*»). У середині 1620-х рр. було ще модно носити коміри «фрези», або прості, які фіксувалися на комірі куртки та стирчали горизонтально. Наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XVII ст. в моду входять великі коміри, обшиті мереживом, які спадали на плечі. Комір куртки застібався на кілька гудзиків, був щільним, завдяки чому білі накрохмалені комірці могли стирчати горизонтально від самого підборіддя. До обшлагів рукавів куртки пурпену (*le pourpoint*) обов'язково носили білі коронки, які пристібалися петелькою на гудзик обшлага. Пурпени могли мати прості рукави з крильцями

на плечах, або мати розрізи на рукавах, на полочках та ззаду, баски могли набиратися з різної кількості сегментів. До пурпену на стрічках чи шнурах підв'язувалися штани, які згодом стали кріпитися на гачках. Кольори курток були різні – як однакові зі штанами, так і інакші.

Якщо куртки пурпени з завищеною талією залишалися приблизно однакового крою (змінювалися лише деталі, оздоблення, розрізи на корпусі та рукавах, кольори тощо), то це не можна сказати про штани. Широкі штани були модні в середині 1620-х рр. (це був відголосок мод початку століття), вони ще показані на деяких французьких жовнірах при облозі Ла-Рошелі

Мал. 10. (а) – Гравюра Ісаака Бріо «*Habit d'un gentilhomme de la maison du Roy passant par la cour du Louvre pour aller trouver Sa Majesté et attendre l'occasion de recevoir ses commandemens*», 1629-1630 pp. (© Gallica); (б) – гравюра Абрахама Босса «*A gentleman with his head turned towards the right in profile, wearing a plumed hat and a cloak with the cross of the Order of the Holy Spirit, holding a whip in his right hand and his left arm in a sling, 'La Jardin de la Noblesse Française dans lequel ce peut ceuillir leur maniere de Vettements'*», 1629 p. (© The Metropolitan Museum of Art); (в) – гравюра Абрахама Босса «*A gentleman walking forward, with his right arm outstretched and a whip in his left hand, wearing a plumed hat and decorated shoes*», 1629 p. (© The Metropolitan Museum of Art); (г) – гравюра Абрахама Босса «*A Soldier on Duty*» (© The Metropolitan Museum of Art); (д) – гравюра Абрахама Босса «*Frontispiece to Les Gardes Françaises*», 1632 p. (© The Metropolitan Museum of Art).

¹ Для отримання згаданого переліку гравюр необхідно провести пошук на сайті The Metropolitan Museum of Art («The Metropolitan Museum of Art») за ключовими словами: «Jacques Callot».



а



б



в



г



д



а



б

Мал. 11. (а) – Гравюра Абрахама Босса «A Frenchman, Sword in Hand», 1635 р. (© The Metropolitan Museum of Art); (б) – Гравюра Ісаака Бріо «Port, habit et marcher du Gentilhomme allant par la ville pour se trouver au lever du Roy faire sa cour et rendre les devoirs qu'il doit à son Prince», 1629 р. (© Gallica).

(Мал. 9) («Vue de La Rochelle») та на гравюрах Жака Калло. Але з 1629 р. вони виходять з моди. На панелі «Réduction de Nîmes, 4 juillet 1629» («Réduction de Nîmes») показані червоні та коричневі штани, ще досить широкі. На панелі «Siège de La Rochelle» («Siège de La Rochelle») всі мушкетери, що супроводжують короля, показані в штанах червоного кольору. Однак, уже на зображеннях часу кінця осади Ла-Рошелі все більше помітно, що штани на жовнірах звужуються. Те само зафіксували автори інших гравюр 1629 та початку 1630-х рр. Поступово перестає бути модним підв'язувати штани під коліном чи вище коліна, і таким чином штани приспускаються нижче колін. Деякі зображення показують і зовсім вузькі і короткі штани «*les caleçons*» – дещо нижче колін, подібні на бриджі, як вони описані у книзі, присвяченій розвитку військового одягу французької армії, при описі поясного одягу мушкетерів Людовика XIII (Bouchot 49). Виявляється, що мушкетери несподівано повернулися до мод часів Генріха IV, вдягнувши «*des*

chausses [caleçon]». У французькій книзі, присвяченій історії костюму, до терміна «*caleçon*» знов додано пояснення «*porter des chausses*», тобто вкорочені шосси (Renan 158). Таким чином бачимо, що французькі історики костюму під терміном «*caleçon*» розуміють неширокі мушкетерські штани довжиною як бриджі – від нижче коліна до середини литки. Протрималась ця мода протягом усіх 1630-х рр., що видно на малюнках королівських мушкетерів того часу. Штани могли декоруватися шитвом, галунами та гудзиками. На живописних панелях з будинку кардинала Рішельє видно, що під час воєнних компаній у королівських мушкетер переважали штани червоного кольору. Поверх пурпнів також могли вдягати шкіряні колеті, з рукавами чи без них, з баскою переважно з чотирьох секцій, та також із завищеною талією.

Мал. 12. Дворянин одягнутий по паризькій моді 1630-х рр. (малюнок автора). ►



Панчохи, вочевидь, були різних кольорів та ґатунків. Навряд чи шовкові панчохи вдягали у високі кавалерійські чоботи – вони годилися радше для черевиків, які також носили мушкетери. В негоду на чоботи чи черевики вдягали ще одну пару взуття, яка виконувала функцію калош. Окрім плаща з хрестами, використовувалися і звичайні плащі, які носилися на лівому плечі. Французький дворянин часу, що ми розглядаємо, тим більше перебуваючи на службі короля, зобов'язаний був наслідувати модні тенденції, і, судячи з зображень сучасників, у той час вже з'явився навіть певний «дрес-код», комплекти одягу для відповідних випадків. Ряд таких комплектів зображено на гравюрах Ісаака Брію (Briot Isaac) кінця 20-х – початку 30-х рр. XVII ст.² Серед зображених ним типів одягу показані приклади комплектів дворянина для візитів, для полювання, для військового походу, для виходу у місто і для служби в палаці. Серед них є і зображення дворянина під час його перебування в Луврі на службі «Habit d'un gentilhomme de la maison du Roy» (Мал. 10, а) («Habit d'un gentilhomme»). Зображено постать у звичайному одязі без форменого плаща. Додавши формений плащ, якщо того вимагав випадок, ми отримуємо вигляд мушкетера у дрес-кодї для палацу.

Озброєння

Спочатку солдати роти «Maison du Roi» були озброєні карабінами: «*Montpellier ayant été pris, le Roi (Louis XIII) marcha droit à Avignon, et, pendant sa marche, il ôta les carabines à sacompagnie de carabins, et leur fit donner des mousquets*» (Boullier 82). У 1622 р. Людовик XIII наказав замінити карабіни довгоствольними мушкетами (Jaurgain 1), після чого їх стали називати «Mousquetaires de la maison militaire du roi de France» (мушкетерами королівського військового будинку), або просто «королівськими мушкетерами». Мушкетери під час військових дій виступали в якості драгунів, пересуваючись як верхи, так і пішими, в залежності від обставин (Jaurgain 5). На гравюрі, що показує облогу Корбе, частина мушкетерів йде попереду, за ними слідує музика з трубами і

барабанами, а далі по двоє мушкетерів так само верхи. У спорядження мушкетера входив мушкет з сошкою або полегшений варіант мушкета, який не вимагав використання підпорки. Також до спорядження входили пара коліщаткових пістолетів, перев'яз із ладунками, порохівницею, мішечком для куль і ґнотом. Як варіант, гаманець з набоями та кулями міг одягатися на пояс, до якого також підвішувалася порохівниця. Пістолети носилися у шкіряних ольстрах при сідлі. Судячи з гравюр та живописним зображень, ольстри у королівських мушкетерів не покривалися сукняними завісами. На деяких зображеннях, зокрема, на панелі з будинку Рішельє «Siège de La Rochelle» («Siège de La Rochelle»), мушкети зображені при сідлі. Складається враження, що художник таким чином зазначив, що мушкети носили на перев'язах з гаками через ліве плече, а сам перев'яз одягався під плащ.

Окремо варто розглянути тему холодної зброї. Гравюри, що зображують як дворян, так і гвардійців, і головно гвардійських піхотинців та мушкетер «Maison du Roi», зображують їх з іншою зброєю, ніж усі звикли уявляти. Це не та шпага з розвиненою гардою, до якої ми звикли з ілюстрацій і екранізацій романів А. Дюма. На тогочасних зображеннях показано зброю з загнутими кільцями – рапіра чи шпага з нерозвинутою гардою. У французькій термінології згадується такий вид зброї, як есток (Gaya 16, 20), або щось подібне до «Сінклеру» типу 2 за термінологією Оукшота (Oakeshott 165, 172-173). Незалежно один від одного, різні художники другої чверті XVII ст. фіксують саме таку зброю в мушкетерів гвардійської піхоти та в мушкетерів роти «Maison du Roi». Така зброя показана у гвардійців на гравюрах Абрахама Босса, Жака Калло, Ісаака Брію (Мал. 10; 11). Специфіка цього виду зброї – коляче-рубляча, відповідно і фехтування цією зброєю мало свої особливості. В другій половині 1620-х рр. мушкетери носили холодну зброю на пояській шкіряній портупеї, але вже тоді все більшу популярність набирали плечові портупеї, що могли бути як простими, так і прикрашеними вишивкою з металізованої нитки.

² Для отримання згаданого переліку гравюр необхідно провести пошук на сайті Gallica («Gallica») за ключовими словами: «Briot Isaac (1585-1670) Graveur».

Бібліографія

- «A Frenchman, Sword in Hand.» *The Metropolitan Museum of Art*. www.metmuseum.org/art/collection/search/389889. Accessed 1 July 2021.
- «A gentleman walking forward, with his right arm outstretched and a whip in his left hand, wearing a plumed hat and decorated shoes.» *The Metropolitan Museum of Art*. www.metmuseum.org/art/collection/search/397284. Accessed 1 July 2021.
- «A gentleman with his head turned towards the right in profile, wearing a plumed hat and a cloak with the cross of the Order of the Holy Spirit, holding a whip in his right hand and his left arm in a sling, 'La Jardin de la Noblesse Française dans lequel ce peut cueillir leur maniere de Vettements'.» *The Metropolitan Museum of Art*. www.metmuseum.org/art/collection/search/397283. Accessed 1 July 2021.
- «A Soldier on Duty» *The Metropolitan Museum of Art*. www.metmuseum.org/art/collection/search/387561. Accessed 1 July 2021.
- Aneer, Cecilia. *Skrädderi för kungligt bruk: Tillverkning av kläder vid det svenska hovet ca 1600-1635*. Uppsala: Uppsala University, 2009.
- «Ardèche. Privas quand Louis XIII réduisit la cité en cendres.» *Le Dauphiné Libéré*. www.ledauphine.com/culture-loisirs/2020/07/10/quand-louis-xiii-reduisit-la-cite-en-cendres. Accessed 1 July 2021.
- Bosson, Clément. "Les Mousquetaires du Roi et leurs armes." *Gazette des Armes*, № 42, 1976, p. 10-11.
- Bouchot, Henri. *Lépopée du costume militaire français. Aquarelles et dessins originaux de Job*. Paris: Société française d'éditions d'art, L.-H., 1898.
- Boullier, P.J.B. *Histoire des divers corps de la maison militaire des rois de France*. Paris: Imprimerie de Le Normant, 1818.
- Chartrand, R. *French Musketeer 1622-1775*. Warrior 168. Oxford: Osprey Publishing, 2013.
- Chastenet, Jacques de. *Les Mémoires de Messire Jacques de Chastenet, Chevalier, Seigneur de Puységur, Colonel du Régiment de Piedmont, Colonel du Régiment de Piedmont, & Lieutenant Général des Armées du Roy. Sous les Règnes de Louis XIII & de Louis XIV. Avec des Instructions Militaires*. Amsterdam: Abraham Wolfgang, 1690.
- Danjou, F. *Archives curieuses de l'histoire de France*. Série 2, T. 6, Paris, 1838.
- «Flax gult kläde.» *LSH*. emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collecton&objectId=69915. Accessed 1 July 2021.
- «Frontispiece to Les Gardes Françaises.» *The Metropolitan Museum of Art*. www.metmuseum.org/art/collection/search/387562. Accessed 1 July 2021.
- «Gallica.» *Gallica*. gallica.bnf.fr/. Accessed 1 July 2021.
- Gaya, Louis de. *Traité des armes, des machines de guerre – des feux d'artifice, des enseignes & des instrumens militaires anciens & modernes...* Paris: Chez Sebastien Cramoisy, 1678.
- «Habit d'un gentilhomme de la maison du Roy passant par la cour du Louvre pour aller trouver Sa Majesté et attendre l'occasion de recevoir ses commandemens [estampe].» *Gallica*. gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84021216. Accessed 1 July 2021.
- Jaurgain, Jean de. *Troisvilles, d'Artagnan et les trois mousquetaires. Études biographiques et héraldiques*. Paris: H. Champion, 1910.
- «Le Parterre de Nancy ou Jardin de Nancy (The Flower Bed of Nancy or the Garden of Nancy).» *The Metropolitan Museum of Art*. www.metmuseum.org/art/collection/search/418479. Accessed 1 July 2021.
- «Le pas de Suse forcé en 1629 par Louis XIII (Louvre, INV 4727).» *Wikimedia Commons*. 11 April 2018. [commons.wikimedia.org/wiki/File:Le_pas_de_Suse_forcé_en_1629_par_Louis_XIII_\(Louvre,_INV_4727\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Le_pas_de_Suse_forcé_en_1629_par_Louis_XIII_(Louvre,_INV_4727).jpg). Accessed 1 July 2021.
- «Les Forces de la France soubz le Regne du Tres-crestien & tres victorieux Monarque Louis le Juste.» *National Galleries of Scotland*. www.nationalgalleries.org/art-and-artists/154432/. Accessed 1 July 2021.

- «Louis XIII (1601-1643), king of France, in the battle of Corbie in 1636.» *Roger-Viollet*. www.roger-viollet.fr/image-photo/france-louis-xiii-at-the-battle-of-corbie-roger-viollet-roger-viollet-589463. Accessed 1 July 2021.
- «Louis XIII à la chasse dans la forêt de Marly.» *Akg-images – fine art & history images*. www.ank-images.fr/archive/Louis-XIII-a-la-chasse-dans-la-foret-de-Marly-2UMDHUNQSYQW.html. Accessed 1 July 2021.
- «Map of the siege of Corbie, 1636.» *Royal Collection Trust*. militarymaps.rct.uk/eighty-years-war-dutch-war-of-independence-1568-1648/siege-of-corbie-1636-plan-av. Accessed 1 July 2021.
- Martin, Paul. “De la casaque à la soubreveste.” *Le Passepoil*, №1, 1930, p. 13-22.
- Mersenne, Marin. *Harmonie universelle, contenant la théorie et la pratique de la musique*. 2. Paris: S. Cramoisy, 1636-1637.
- Oakeshott, R. Ewart. *European Weapons and Armour: From the Renaissance to the Industrial Revolution*. Guildford: Lutterworth Press, 1980.
- «Plan de la ville de Lens en Artois assiégée par l'armée du Roy très chrétien Louis XIII, commandée par le mareschal de Gassion, le 23 septembre, rendue à l'obéissance de sa ma.té le 3 du mois d'octobre en suivant 1647.» *Gallica*. gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b55003877s.r. Accessed 1 July 2021.
- «Plan de la ville et chasteau de Bappaume au comté d'Artois, assiégé par l'armée du Roy très chrestien Louys XIII...» *Gallica*. gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b550039506. Accessed 1 July 2021.
- «Port, habit et marcher du Gentilhomme allant par la ville pour se trouver au lever du Roy faire sa cour et rendre les devoirs qu'il doit à son Prince.» *Gallica*. gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b84021231/. Accessed 1 July 2021.
- «Prise de Privas, 28 mai 1629.» *Les collections – Château de Versailles*. collections.chateaubersailles.fr/#a5320715-cb90-4b5b-8902-96a2e95a92a8. Accessed 1 July 2021.
- «Réduction de Nîmes, 4 juillet 1629.» *Les collections – Château de Versailles*. collections.chateaubersailles.fr/#62f840dc-4bf6-4a17-8b8a-e9c349bcd0bf. Accessed 1 July 2021.
- Renan, Ary. *Le costume en France*. Paris: Ancienne Maison Quantin, 1890.
- «Ruitermantel van Ernst Casimir I, anoniem, in of voor 1632.» *Rijksmuseum*. www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/NG-NM-1097. Accessed 1 July 2021.
- «tre figure di moschettieri, due in piedi in duello, una a cavallo.» *Catalogo Generale dei Beni Culturali*. catalogo.beniculturali.it/detail/HistoricOrArtisticProperty/0900228206. Accessed 1 July 2021.
- «Siège de La Rochelle, du 10 août 1627 au 28 octobre 1628.» *Les collections – Château de Versailles*. collections.chateaubersailles.fr/#8ae28494-8bda-42d2-85b0-38e92e07a482. Accessed 1 July 2021.
- «The Metropolitan Museum of Art.» *The Metropolitan Museum of Art*. www.metmuseum.org/art/collection. Accessed 1 July 2021.
- Thion, Stéphane. *Les Armées Françaises de la Guerre de Trente ans Broché*. Auzielle: LRT Editions, collection Soldats du Passé, 2008.
- «Two muskateers with drums on horseback following a procession to the right, from 'Various cavalry exercises' (Diverses exercices de cavalerie).» *The Metropolitan Museum of Art*. www.metmuseum.org/art/collection/search/410819. Accessed 1 July 2021.
- «Umgang (T549).» *Germanisches Nationalmuseum*. *Objektkatalog*. objektkatalog.gnm.de/wisski/navigate/140906/view. Accessed 1 July 2021.
- Villers, Philippe de. *Journal du voyage de deux jeunes hollandais à Paris en 1656-1658*. Paris: H. Champion, 1899.
- «Vue de La Rochelle.» *Gallica*. gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8402087m.r. Accessed 1 July 2021.
- Плаголева, Екатерина. “Вашим величеством пусть вас зовет другой.” *Исторический журнал*, № 11, 2005, с. 78-87.